

1981 Collectiu Palmo, Màlaga. Sala Luzán, Saragossa, Mostra Cultural del País Valencià, Alcoi. 1982 Mostra Art-Paper (itinerant) pel País Valencià. 1983 Galeria Denise-René, París. Inaugural «Centre Municipal de Cultura», Alcoi. Homenatge a Sempere: Banc Exterior	d'Espanya, Madrid. Exposició Sempere/Soto, Galeria Theo, València. Premi «Príncep d'Astúries». 1984 Doctor <i>honoris causa</i> per la Universitat d'Alacant. Homenatge de l'Ajuntament d'Onil. 1985 10 d'abril, mor Eusebi Sempere a Onil.

EL CÒLERA DE 1885 A VALÈNCIA I LA VACUNACIÓ DE JAUME FERRAN

M. J. Bàguena Cervellera

A començament del segle passat, Europa es va veure sacsejada per una nova malaltia epidèmica, el còlera-morbo, que fins llavors havia limitat la seua acció a la vall del Ganges, el seu focus endèmic originari. Quatre grans pandèmies recorregueren el continent d'est a oest, afectant València el 1834, el 1855, el 1865 i el 1885, respectivament, amb dues epidèmies de menor gravetat el 1860 i el 1890. Totes produïren un gran nombre de víctimes, ja que, en desconéixer-se'n l'origen i els mecanismes de propagació, les mesures profilàctiques i terapèutiques adoptades resultaven ineficaces. En la primera meitat del segle, es pensava que les epidèmies eren originades per canvis específics en l'atmosfera o bé per substàncies nocives —miasmes— que hi havia en aquesta. A partir de 1850, es propagà la idea que la causa de la malaltia era l'existència d'un microorganisme reproduïble, i

aquesta idea va constituir el fonament de la naixent microbiologia, la qual tingué els seus nuclis de cristallització al voltant de les figures de Louis Pasteur i Robert Koch. Aquest darrer aconseguí identificar el germen colèric, un vibrió, en el curs d'una epidèmia de còlera a Egipte, el 1883.

L'epidèmia que va patir València el 1885 correspon a l'última pandèmia del segle XIX, que s'inicià a l'estat espanyol el 1884. Alacant va ser la ciutat que registrà les primeres víctimes i, des d'ací, s'estengué a tota la costa mediterrània i, posteriorment, a l'interior de la península. Xàtiva va ser, a mitjan març, una de les primeres poblacions afectades. La malaltia es propagà ràpidament per tota la Ribera i el 12 d'abril se'n registrà a València el primer cas, a la plaça de Pellicers exactament. Es tractava d'un empleat de ferrocarril contagiàt a Xàtiva. En la sessió de l'A-

juntament celebrada el 15 d'abril es demanà a l'alcalde que les mesures sanitàries que s'havien d'aplicar fossen poc ostensibles, a fi de no alarmar la població, i fins i tot que declaràs que no s'hi havia donat cap cas de còlera. Durant un mes, els casos pogueren ser controlats, però l'epidèmia avançava sense parar. Les mesures sanitàries aplicades resultaren ineficaces per la poca col·laboració de la població, que continuava vessant les aigües residuals a les séquies, les aigües de les quals regaven les fruites i les verdures que consumia la ciutat.

A començament de juny, n'hi havia cada dia de quatre a vuit casos nous, amb una mortalitat del vuitanta per cent dels afectats. Això féu que el pànic s'apoderàs de la capital i que les autoritats es veïessen impel·lides a centrar els seus esforços en la ciutat de València, perquè el control del risc de les col·lites fou impossible davant el temor que hi aparegués la fam. S'augmentà la neteja de carrers i d'andrones; s'aïllaren els habitatges de colèrics; s'aconsellà de bullir l'aigua, ja que es coneixia el mecanisme de transmissió de l'epidèmia, i es practicaren fumigacions amb desinfectants gasosos, inútils, però de gran efecte en la població.

L'evolució del còlera es controlava de dia en dia per mitjà de l'anàlisi de l'aigua potable efectuada pel gabinet químic del laboratori municipal, tot i que mai no arribà a veure-s'hi el vibrió colèric.

A la primavera de juliol, l'epidèmia arribà al seu acme, amb més de dos-cents morts diaris. L'aïllament individual dels colèrics en les

seues cases es féu inviable i s'organitzaren llatzerets i hospitals especials. En els primers, s'hi albergaven aquelles persones que havien tingut algun contacte amb colèrics i es mantenien en observació per si estiguessen en període d'incubació de la malaltia. Se n'organitzaren tres: el del Carme, el de Sant Pau i el d'Arrancapins. D'hospitals especials per a colèrics, se'n crearen dos, el de Sant Pau i el de Sant Josep, que comptaven amb un total de dos-cents llits.

De totes les mesures que es posaren en pràctica per a atallar l'epidèmia, la més polèmica fou, sens dubte, la vacunació anticolèrica que Jaume Ferran assajà per primera vegada en el món, el 1885, a València.

Jaume Ferran i Clua havia nascut a Corbera de Terra Alta, el 1852. Estudià medicina a Barcelona i passà a exercir a Tortosa com a metge general i oftalmòleg. Amb el seu amic el químic Innocenci Paulí, desenvolupà, a més a més, una intensa i variada activitat científica i tècnica, sobretot en el camp de la fotografia. La lectura de les *Notas* que Pasteur publicava en els *Comptes Rendus*, de l'Acadèmia de Ciències de París, i l'aplicació del microscopi que feia en les seues investigacions histològiques el portaren a apassionar-se per una ciència encara naixent, la microbiologia. En el seu laboratori de Tortosa preparà, per primera vegada, les vacunes contra el carboncle i el mal roig del porc, descobertes per Pasteur. La seua *Memoria sobre el parasitismo bacteriano* resultà premiada per la Reial Acadèmia de Medicina de Ma-

drid el 1884, i, aquest mateix any, l'Ajuntament de Barcelona el designà com a bacteriòleg d'una comissió enviada a Marsella per a estudiar el còlera, viatge en el qual fou acompanyat per Paulí. En els hospitals per a colèrics de Marsella i també de Toló, on es comprovava l'acció del vibrió colèric, acabat de descobrir per Koch, Ferran va aconseguir aïllar i cultivar aquest microorganisme. De regrés a Tortosa, duia gèrmens colèrics vius, amb els quals prosseguí els seus estudis bacteriològics. Ben prompte va descobrir que les injeccions subcutànies de gèrmens vius immunitzaven enfront de dosis mortals del mateix germen. Després de comprovar l'efecte d'aquesta nova vacuna en ell mateix i en els seus col·laboradors, comunicà el seu descobriment a l'Acadèmia de Ciències de París, el 13 de març de 1885.

A València, Amalio Gimeno, catedràtic de la Facultat de Medicina, estava al corrent dels treballs de Ferran. Amb dos antics deixebles seus, Pau Colvée i Pasqual Garín, anà a Tortosa, on se'ls va informar de les característiques del nou procediment. Convençuts de la seua eficàcia, no dubtaren a vacunar-se ells també. Quan tornaren a València, Gimeno defensà la utilització de la vacuna i en el moment que va ser cridat pel governador de València a causa dels primers casos sospitosos de còlera a Xàtiva, reclamà la presència de Ferran perquè diagnosticàs amb certesa la malaltia. El metge català arribà a València el 4 d'abril i l'endemà es desplaçà a Xàtiva. Ferran installà el seu laboratori en una casa propietat de Ma-

nuel Candela, catedràtic de ginecologia a la Facultat de Medicina, i allí començà la seua campanya de vacunació. Quan esclatà l'epidèmia a Alzira, Ferran s'hi desplaçà, i s'hi vacunaren les dues terceres parts de la població, cosa amb la qual s'encetaren les vacunacions a gran escala.

Amb la posada en marxa de la campanya d'immunització, començà la gran polèmica entorn del procediment profilàctic de Ferran. Les acalorades discussions que originà tingueren els seus principals escenaris a l'Institut Mèdic Valencià i als Ateneus de València i de Madrid.

La Comissió d'Higiene de l'Institut Mèdic Valencià conegué des del primer moment els treballs de Ferran. Quan va tornar de Tortosa, Amalio Gimeno pronuncià una conferència en l'Institut, en la qual va exposar els darrers avanços que s'havien produït en el camp de la vacunació anticòlerica. Quan l'epidèmia es generalitzà, les sessions de l'Institut per a discutir l'eficàcia de la profilaxi de Ferran s'augmentaren a dues o tres per setmana. La forta oposició entre ferranistes i antiferranistes no permeté arribar a cap conclusió. Els primers, encapçalats per Gimeno, insistien en l'eficàcia de la vacuna; els seus oponents, entre els quals es trobava el també catedràtic de la Facultat de Medicina Francesc Moliner, argumentaven que les estadístiques de Ferran no sempre eren fiables i que el líquid inoculat no produïa el còlera atenuat, sinó una septicèmia que augmentava la receptivitat del germen colèric, i, consegüentment, el nombre de contagis era superior.

La discussió es traslladà a Madrid. El 18 de maig, Emilio Castelar parlà al Congrés a favor de la vacunació, i el 27 d'aqueix mateix mes Gimeno ho féu a l'Ateneu de la capital. Davant el curs que prenien els esdeveniments, el govern es va veure obligat a nomenar una comissió científica que dictaminàs sobre la profilaxi del còlera-morbo asiàtic segons el procediment de Ferran. Integraven aquesta comissió, entre d'altres, homes del prestigi d'Aureliano Maestre de San Juan, catedràtic d'histologia, i Antonio Mendoza, que treballava en el laboratori de l'Hospital de San Juan de Dios de Madrid. El dictamen final, publicat el 23 de juny, reconeixia la innocuïtat del procediment, però considerava insuficients les estadístiques realitzades i recomanava la vigilància de les vacunacions, que havien de ser efectuades només per Ferran i per un delegat del govern. Això impedia de fet la vacunació massiva, encara que Ferran no deixà de practicar-la.

L'epidèmia augmentava incessantment i diverses comissions estrangeres arribaren a València per a estudiar el procediment del metge català. Entre aquestes, cal remarcar la comissió francesa, presidida per Brouardel, que portava una carta de presentació de Pasteur. L'obstinació prioritària de l'esmentada comissió va ser que Ferran els «descobris el secret de la vacuna», és a dir, la seua composició i la manera d'obtenir l'atenuació del virus inoculat. Això, però, en realitat no era cap secret, ja que l'investigador català havia explicat el seu procediment en una nota enviada a l'A-

cadèmia de Ciències de París, el 15 d'abril d'aqueix mateix any. Les exigències dels comissionats no agradaren a Ferran, que es negà a col·laborar-hi més intensament, i els metges francesos abandonaren València als tres dies d'haver-hi arribat. El 5 de juliol emeteren el seu informe, molt desfavorable per a Ferran, el qual acusaven entre altres coses d'anteposar els seus interessos comercials als científics.

Per aquells dies, s'esdevingué un fet que els antiferranistes usaren hàbilment per a desprestigiar el metge tortosí. El còlera havia envaït l'Asil de les Germanetes dels Pobres de València, en el qual se n'havien declarat setanta-tres casos en onze dies, amb setanta-dues defuncions. Ferran fou cridat perquè vacunàs els altres asilats i les germanetes de la caritat de l'esmentat establiment, vuitanta-set persones en total. Algunes de les seixanta monges inoculades tenien ja diarrea premonitòria, circumstància que es féu constar en el registre de les vacunacions. Ferran va advertir que la inoculació era ineficaç en els que ja estaven infectats i que era necessari deixar passar cinc dies perquè la vacunació produís efecte. Abans que transcorregueren aquests cinc dies, emmalaltiren trenta de les germanes i en moriren més de la meitat. Després d'aquest període, només se'n presentà un cas, el d'una germana que, per trobar-se absent, no va ser inoculada. Aquests fets suposaren un gran escàndol. La notícia recorregué tot Espanya amb rapidesa inusitada i, junt amb els dictamens de les comissions estrangeres, va contribuir

a posar en dubte la vacunació de Ferran. El govern suspengué les inoculacions. Gimeno s'apressà a tornar a Madrid i el 10 de juliol acudí a l'Ateneu per explicar els fets ocorreguts en la institució beatífica. Els ferranistes aconseguiren, a l'últim, entrevistar-se amb el ministre de la governació, Romero Robledo, i amb Cánovas, president del Consell de Ministres, i es nomenà una segona comissió investigadora. Aquesta estava composta per un dissector anatòmic, un especialista en malalties venèries i un tocòleg, cap dels quals posseïa la més mínima competència en bacteriologia. La comissió, acompanyada de Ferran i de Gimeno, visità molts pobles, en la major part dels quals l'ambient era hostil a la vacunació i només pogueren inocular a Santa Pola i a Ondara, amb resultats plenament favorables. Amb tot, la comissió emeté un dictamen negatiu, amb la pressió, sens dubte, del ministre de la Governació, que s'oposava a la vacunació, el qual ratificà la prohibició que ningú, llevat de Ferran, efectuàs les inoculacions. Davant aquesta situació, el bacteriòleg català es negà a continuar vacunant i publicà el manifest següent:

«Havent-se disposat pel ministre de la governació que només puguen ser practicades les injeccions hipodèrmiques pel doctor Ferran i per cap altre metge més, i, alhora, que aquesta operació siga presenciada per un empleat del govern, el doctor Ferran, davant la impossibilitat material de practicar personalment els molts milers d'inoculacions i reinoculacions sollicita-

des, i davant l'ofensa que s'infereix a la moral mèdica i a la seua dignitat professional i a la de tots els metges, es veu en la necessitat de suspendre l'aplicació del sistema preventiu, mentre no varien les circumstàncies indicades.»

Després de la publicació d'aquest manifest, Jaume Ferran suspengué la campanya de vacunacions i tornà a Tortosa. L'epidèmia, que havia començat a decreïxer, s'extingí en el mes de setembre d'aqueix mateix any de 1885.

Amb això acabà la gran polèmica que la profilaxi de Ferran havia suscitat i en la qual es mesclaren raons científiques amb d'altres de tipus polític i econòmic. Metges de gran prestigi, com ara Mendoza, Cortezo, Moliner, Gil i Morte, Serra i Carbó i, sobretot, Peset i Vidal i Cajal, s'oposaren a la vacunació anticolèrica. Joan Baptista Peset i Vidal era professor de clínica mèdica en la Facultat de Medicina de València. Intervingué activament en les epidèmies colèriques dels anys 1854-1855 i 1865-1866. En la de 1885, considerà en un principi insuficients les investigacions sobre l'origen del còlera i la seua profilaxi, però, després d'entrevistar-se amb Ferran en el seu laboratori de València, acabà convençut de l'eficàcia de la seua vacuna. En una de les llargues sessions de l'Institut Mèdic Valencià en què es va discutir a caloradament sobre el tema, confessà:

«...jo no he jurat conseqüència en les meues opinions científiques; però els progressos dels segles, de cada any, obliguen a modificar les ciències, *sapientia est mutando...*»

Peset i Vidal va morir de còlera pocs dies després del que ell anomenava la seua *conversió*.

Santiago Ramón y Cajal era, llavors, catedràtic d'anatomia en la Facultat de Medicina de València. Criticà durament la tasca de Ferran, els treballs del qual va reproduir en el seu laboratori. Confirmà la presència del bacil colèric en els excrements dels malalts de còlera i, en estudiar l'efecte de la inoculació dels bacils vius de còlera, concludgué que la vacuna utilitzada per Ferran no produïa un còlera atenuant, sinó una nova malaltia originada pel bacil quan vivia fora del seu medi natural. Apuntà també la possibilitat que la immunitat fos conferida no pel mateix bacil, sinó per una substància produïda per ell, de tal manera que n'hi hauria prou de sintetitzar aquesta substància per a realitzar la vacunació, i s'evitaria així els perills de la inoculació dels gèrmens vius. El seu escepticisme respecte a la terapèutica de Ferran queda reflectit en la frase següent:

«...les experiències dels animals no poden generalitzar-se a l'home sense reserves i limitacions, i el problema ha de resoldre'l l'experimentació en aquest i l'instrument no pot ser un altre que l'estadística.»

Els aspectes positius de la labor de Ferran tot just si queden assenyalats en els escrits de Cajal, fet que fou utilitzat pels detractors de la vacuna en les seues argumentacions.

A aquestes raons científiques contràries a la vacuna, s'hi suma-

ren enfrontaments personals de Ferran, home de caràcter difícil, amb personalitats de la medicina sense cap preparació en el camp de la bacteriologia, que influïren decisivament en contra de Ferran. Això fou aprofitat pels partits de l'oposició, liberals i republicans, que defensaren la vacunació anticolèrica, fins al punt que la població atacava o exalçava el metge català segons quina fos l'actitud dels seus polítics preferits. A aquesta ja enconada polèmica, s'hi sumaren mesures sanitàries impopulars, com ara els cordons sanitaris, l'aïllament en llatzets i les quarantenes, que agreujaven la delicada situació econòmica del País Valencià d'aqueix any, molt castigat per les gelades i les riudes. Ferran no tardà a exposar la ineficàcia d'aquestes mesures i els responsables dels mitjans de producció valencians s'adheriren a la seua vacuna, última esperança d'acabar amb l'epidèmia al més prompte possible.

El 29 de setembre es va produir l'últim cas de còlera en la província de València. L'epidèmia s'havia cobrat 4.919 víctimes, d'un total de 7.084 afectats en un cens de 143.239 habitants. Ferran realitzà més de 30.000 inoculacions, de les quals 5.000 foren en la capital, i la resta, en els pobles de la província, amb tan sols 54 inoculats morts. No hi ha dubte, doncs, de l'eficàcia de la vacunació anticolèrica de Ferran, si bé el procediment fos encara defectuós, i les estadístiques, insuficients. En els anys posteriors, es consolidà la vacunació i la seua utilització massiva passà a ser habitual.

BIBLIOGRAFIA

- Actas del Excmo. Ayuntamiento de Valencia del año 1885*, arxiu de l'Ajuntament de València.
- AGUILAR BULTÓ, F. (1967): *Historia de la vacunación anticolérica de Ferrán*, València, tesi doctoral, 702 pàgines.
- BÀGUENA CERVELLERA, M. J. (1983): *La introducción de la microbiología en la medicina española del siglo XIX*, València, tesi doctoral, 528 pàgines.
- El Cólera en Valencia en 1885. Memoria de los trabajos realizados durante la epidemia presentada por la alcaldía al Excmo. Ayuntamiento en nombre de la Junta Municipal de Sanidad* (1896), València, Imp. Manuel Alufre, 180 pàgines.
- FAUS, P. (1964): *Epidemias y sociedad en la España del siglo XIX. El cólera de 1885 en Valencia y la vacunación de Ferrán* dins J. M. LÓPEZ PIÑERO i P. FAUS, *Medicina y Sociedad en la España del siglo XIX*, Madrid, pp. 285-486.
- MATILLA, V. (1977): *Jaime Ferrán y su obra*, Madrid, Instituto de España, 360 pàgines.

ELS PESET: UNA FAMÍLIA DE METGES VALENCIANS ¹

Víctor Navarro Brotons

La família de metges valencians amb el cognom Peset, a la qual pertanyen Joan Baptista Peset i Aleixandre, víctima el 1941 de la barbàrie feixista, i el recentment desaparegut Vicent Peset Llorca, s'encetà a la darrereria del segle XVIII amb la figura de Marià Peset de la Raga.

Peset de la Raga nasqué a Al-pont el 1780. Va començar estudis de teologia, que abandonà pels de medicina, i acabà aquests el 1806. La seua biografia professional correspon, doncs, a la dels metges formats dins del període final de la Il·lustració, que iniciaren llur activitat en les difícils circumstàncies de la guerra del francès i el regnat de Ferran VII: un autèntic període de catàstrofe per al desenvolupament

de la medicina i de la ciència en tot l'àmbit hispànic. Les institucions il·lustrades desaparegueren o vegetaren de manera calamitosa; es trencà la comunicació amb Europa i molts dels millors científics o intellectuals patiren persecucions i presó o foren condemnats a l'exili. Peset de la Raga, com gran part, si no la majoria, dels metges de la seua època, es va identificar amb les idees liberals davant l'absolutisme; les defensà activament i fou perseguit i empresonat en dues ocasions. De 1835 a 1849 va ocupar el càrrec de metge principal i primari de l'Hospital General de València. Morí l'any 1850. No fou professor universitari i la seua activitat com a metge fou clínic-hospitalària i sanitària. Tingué una actuació destacada en l'epidèmia de còlera de

¹ Aquest text correspon a la presentació que efectuà Víctor Navarro del vídeo sobre la família Peset el dia 23 d'octubre de 1984, a la Societat Coral «El Micalet», de València, en ocasió de la XIII convocatòria dels Premis Octubre.